

Den skandinaviske velfærdsstats kulturpolitik som modvægt til truende tendenser og som termostat for fællesskabet

Av Lasse Horne Kjældgaard

I de skandinaviske lande er kulturpolitik blevet betragtet som et værktøj for og en uundværlig og integreret del af den samlede velfærdsmodel, der er blevet udviklet i efterkrigstiden.¹ I kraft af overnationale tiltag og samarbejdsorganer (Nordisk Kulturkommission, Nordisk Råd, Helsinki-aftalen, Nordisk Ministerråd og Nordisk Kulturfond) er kulturpolitikken, og især kunststøttesystemet, i vid udstrækning blevet tilrettelagt på måder, der ligner hinanden. Der er blevet lagt vægt på blandt andet direkte økonomisk kunstnerstøtte med kunstnerisk kvalitet som det overordnede kriterium for tildeling og på sikring af kunst-

1 Mitchell 2003: 466.

nerisk autonomi ved brug af armlængdeprincippet i forvaltningen af uddelinger.²

På den ene side er kontinuiteten og paralleliteten i den realpolitiske udvikling på området derfor tydelig. På den anden side har begründelserne for den førte kulturpolitik ændret sig betydeligt igennem de seneste hundrede år. Det gælder ikke mindst spørgsmålet om, hvilke sociale fællesskaber den statslige kulturpolitik har skullet understøtte. Dette spørgsmål har fundet forskellige svar i den offentlige debat, siden man i mellemkrigstiden begyndte at tale om nødvendigheden af at føre en »aktiv kulturpolitik«. Spørgsmålet er knyttet til en række andre kulturpolitiske problemstillinger: Skal kulturpolitikken rettes imod befolkningen som helhed, eller skal den snarere tilgodese bestemte grupper? Skal den baseres på forestillinger om en enhedskultur eller tage hensyn til kulturel diversitet? Tæt sammenhængende med disse stridspunkter er selvfølgelig spørgsmålet om, hvilke kulturformer og institutioner kulturpolitikken har til opgave at fremme og bevare.

I denne artikel vil jeg anlægge et komparativt perspektiv på kulturdebatten om kulturpolitikken i Norge, Sverige og Danmark med øje på formålet med den aktive kulturpolitik og med nedslag i tre historiske situationer: 1) *den første efterkrigstid*, hvor kulturpolitikken ekspanderede og blev diskuteret principielt med henvisning til velfærdsstaten, som dengang var i sin vorden, 2) *1970'erne*, hvor kulturpolitikken blev revideret med henvisning til erfaringer og opbrud og 3) *de seneste 25 år*, hvor nye udfordringer har været brugt til at underbygge behovet for en aktiv kulturpolitik. Jeg vil tage udgangspunkt i følgende forskningsspørgsmål: Hvilke *udfordringer* har den aktive kulturpolitik skullet afbøde, hvilke *fællesskabsforståelser* har været på spil i den politiske retorik, og hvilke *truende tendenser* har der været tale om?

2 Duelund 2003.

Spørgsmålet om, hvilke sociale fællesskaber den statslige kulturpolitik skal bakke op, har givet anledning til brydninger mellem debattører, mellem politiske partier og internt i politiske partier samt til markante holdningsændringer hos centrale aktører og teoretikere i kunst- og kulturfeltet. For eksempel foretog den danske socialdemokratiske politiker Julius Bomholt et selvopgør om dette spørgsmål i 1930'erne. I 1932 havde han promoveret et klassebaseret kulturprogram i bogen *Arbejderkultur*. Den konkrete anledning var ikke mindst forøgelsen af arbejderens fritid: »De samfundsmæssige Fremskridt, Kulturmidlernes Socialisering og 8 Timer Dagens Indførelse har bevirket, at Kulturproblemet er rykket nær som et praktisk Problem, hvis Løsning ikke kan overlades til en fjern Fremtid«. ³ For Bomholt var det afgørende, at arbejderne ikke bevidstløst overtog borgerskabets kulturelle vaner, men tværtimod blev bevidstgjort om arbejderkulturens egenværdi og frisættende potentiale. Projektet var derfor på dette tidspunkt at bringe »den faktiske Arbejderkultur« og »det socialistiske Kulturideal« tættere på hinanden ved hjælp af »den socialistiske Kulturpolitik«. ⁴ Denne socialistiske kulturpolitik indebærer en kamp imod »den borgerlige Kultur med dens kapitalistiske Karakter af usocial Individualisme, af Konkurrence og Sensation«. ⁵ Man kan med rette betegne denne kulturpolitik som partikularistisk og separatistisk.

Blot seks år senere slog Bomholt ind på en helt anden kurs og plæderede for en aktiv – inkluderende og demokratiserende – kulturpolitik, der skulle fremme en fælles national kultur. Det gjorde han i antologien *Kulturen for Folket*, der har et svensk sidestykke i den socialdemokratiske kultusminister (minister for kirke- og undervisningsvæsenet) Arthur Engbergs *Demokratisk kulturpolitik* fra samme

3 Bomholt 1932: 124–125.

4 Bomholt 1932: 27.

5 Bomholt 1932: 117.

år.⁶ »I Løbet af 1930'erne er der sket meget. Diktaturenes Opkomst og Fremmarch i Mellemeuropa har lært os dybere at forstaa de Værdier, der gemmes i vor demokratiske og folkelige Kultur«, skrev Bomholt i forordet i 1938.⁷ Der var nu vigtigere ting på spil end klassekampen. Modbilledet for Bomholt var ikke længere den borgerlige kultur, men derimod de totalitære regimers topstyrede kulturpolitik og effektive brug af propaganda til fremme af ultra-nationalistiske og xenofobiske fællesskaber. I lyset af denne alarmerende udvikling var det nødvendigt at svare igen med en anden slags kulturpolitik, der styrkede en kultur, som både var »folkelig« og demokratisk dannende. Den skulle indgå i bekæmpelsen af den politiske polarisering, som hans partifælle Hartvig Frisch havde kortlagt og analyseret i 1933 i bogen *Pest over Europa: Bolschevisme – Fascisme – Nazisme*. Ifølge Frisch havde de skandinaviske lande stort set været forskånet for politisk ekstremisme af grunde, som han udlagde:

For de nordiske lande ligger Sagen saaledes, at Socialdemokratiet i alle tre Lande er blevet et Folkeparti, der efterhaanden har vundet saa mange af Landarbejderne, Landhaandværkerne og Smaaabønderne, at Partiet nærmer sig Flertallet ogsaa indenfor Landbefolkningen. Dette har naturligvis præget Demokratiet stærkt i de tre lande, saa at man med Rette kan sige, at de nordiske Lande befinder sig paa Overgangen fra det liberale til det sociale Demokrati.⁸

For Danmarks vedkommende blev denne udvikling drevet videre frem af det nye program, som Socialdemokratiet vedtog i 1934, *Danmark for Folket*, der succesfuldt omdannede partiet fra et klasseparti til et

6 Engberg 1938.

7 Bomholt 1938: 5.

8 Frisch 1933: 7.

bredt appellerende folkeparti. Til denne omstilling justerede Bomholt sine kulturpolitiske idéer. Med en titel, der matchede det nye motto, *Kulturen for Folket*, flyttede han sig fra en partikularistisk til en universalistisk kulturopfattelse. Denne opfattelse blev fundamentet for den bredt anlagte kulturpolitiske indsats i velfærdsstatens navn, som han i 1961 kom til at stå i spidsen for som Danmarks første kulturminister. Fra hans partifæller i Norge lød på samme tid tilsvarende paroler: »Arbejderbevægelsen vil gjøre kulturen til felleseie for hele folket«, erklærede Arbejdernes Oplysningsforbund i 1936 i pamfletten *Oplysningsvirksomheten i arbejderbevægelsen*.⁹

Eksemplet viser, i hvor høj grad debatten om kulturpolitik siden mellemkrigstiden har været orienteret imod kontekstafhængige udfordringer. Det samme gælder det tilbagevendende udtryk »aktiv kulturpolitik«, som er dannet med forlæg i udtrykket »aktiv finanspolitik«, der implicerer, at kultur – ligesom nationaløkonomi – ikke er noget, man bør lade passe sig selv, men tværtimod et særligt politikområde, som man fra offentlig side må drage omsorg for og forsøge at påvirke og udvikle. Sådan blev kulturpolitikken som *selvstændigt* politikområde (med egne budgetter, administrative principper og forvaltningsorganer efterhånden helt op til kabinetniveau) etableret i Skandinavien i efterkrigstiden, men de idéhistoriske rødder til den aktive kulturpolitik går tilbage til mellemkrigstiden. Konceptualiseringen af den aktive kulturpolitik var inspireret af en (keynesiansk) makroøkonomisk tankegang. Derfor er den også i debatten blevet fremstillet som et redskab til at håndtere eller inddæmme forskellige store og påtrængende samfundsproblemer. »Redan tidligt i efterkrigstidens kulturpolitiske diskurs fanns altså starka inslag av instrumentellt tänkande«, fastslår den svenske idéhistoriker Anders Frenander.¹⁰

9 Citeret fra Vestheim 1995: 115.

10 Frenander 2005: 109.

Formålet med artiklen er derfor at pege på den variation af argumenter og fællesskabsforståelser, der har været anvendt til at understøtte kulturpolitikken i de skandinaviske lande. Selvom flere fremstillinger lægger vægt på kontinuiteten i den førte kulturpolitik og på stabiliteten af »den nordiske kulturmodel«,¹¹ er det vigtigt også at være opmærksom på forskydninger og forskelle i argumentationen og den politiske retorik, som begrunder den. Også tidligere har der været andre sociale enheder end det nationale fællesskab på tale i kulturdebatten om kulturpolitikken. Forhåbentlig kan det lange historiske perspektiv bidrage med en dybere forståelse af aktuelle diskussioner – for eksempel vedrørende identitetspolitik og separatisme – som har en lang forhistorie i kulturdebatten om kulturpolitikken. Desuden kan bidraget medvirke til at belyse kulturpolitikken dynamik i sammenhæng med de forskellige slags bestræbelser, der kendetegner velfærdsstaten som samfundsform.

En af de første til at teoretisere over velfærdsstaten var den engelske samfundsforsker Richard Titmuss, som var med til at indkredse universalitetsprincippet (at alle borgere har adgang til velfærdsstatens ydelser), men som også opfandt begrebet »diswelfares« om de negative konsekvenser af moderniteten (især industrialiseringen og urbaniseringen), som velfærdsstaten skulle forsøge at kompensere for.¹² Senere har den tyske systemteoretiker Niklas Luhmann hævdet, at velfærdsstaten har en »dybdestruktur«, som består af henholdsvis en »inklusionslogik« og en »kompensationslogik«¹³ – forstået som velfærdsstatens forsøg på at inddrage stadig flere i samfundsfællesskabet og råde bod på deres problemer. Tilsvarende har den engelske sociolog Anthony Giddens foreslået en skelnen mellem »positiv velfærd«

11 Som for eksempel i Bache 2021 og i Duelund 2003.

12 Titmuss 1987: 151.

13 Luhmann 1981/2011: 23–30.

og »negativ velfærd«. ¹⁴ Positiv velfærd går ud på at øge alle borgeres muligheder for selvudvikling, mens negativ velfærd går ud på at undgå eller bekæmpe bestemte samfundsonder.

Distinktionerne, som jeg her har nævnt, kan udvide vores forståelse af kulturpolitikens dimensioner. Det er nærliggende at forbinde de skandinaviske velfærdsstats kulturpolitik – med vedvarende vægt på kulturel demokratisering – med universalisme, inklusion og positiv velfærd. Adgangen til kultur er i vid udstrækning blevet betragtet som et velfærdsgode, der skulle fordeles mere ligeligt i befolkningen. »Kultur ble definert som velferd, med optimalisering af kulturgodene som del av velferdspolitikken allment«, lyder de norske kulturpolitikforskere Hans Frederik Dahl og Tore Helseths opsummering af denne udvikling. ¹⁵ Det er dog også vigtigt – som jeg vil vise her i artiklen – at se på de udfordringer, som kulturpolitikken har skullet bidrage til at løse, og som hele tiden har haft at gøre med »diswelfares«, kompensation, negativ velfærd og i det hele taget samfundstrusler. »Modvægt« er noget, en kran bruger for at skabe balance og for at kunne løfte, og hvis man forbliver i dette billede, kan man med rette spørge: Hvilke udfordringer har den aktive kulturpolitik skullet bruges til at løfte?

Empirisk vil jeg tage udgangspunkt i centrale debat- og programtekster fra de tre tidsrum udvalgt ud fra en kronologisk og geografisk matrix. Undersøgelsen vil begynde med de tre bøger om kulturpolitikens muligheder, som de skandinaviske socialdemokratiske partier udsendte i 1950'erne: *Människan och nutiden* (Sverige, 1952), *Mennesket i centrum* (Danmark, 1953) og *Et kulturprogram til debatt* (Norge, 1959). Eftersom Socialdemokratiet i alle tre lande har været »den ledende kraft i velfærdsstatsudviklingen«, som blandt andre den danske sociolog og politolog Gøsta Esping-Andersen har konstateret, ¹⁶

14 Giddens 1998: 111-128.

15 Dahl & Helseth 2006: 266.

16 Esping-Andersen 1985: 156.

vil der være et særligt fokus på udmeldinger fra denne politiske kant i velfærdsstatens etableringsfase og storhedstid. Hver for sig satte de tre bøger skub i kulturdebatten i de respektive lande og bidrog på den måde til at bane vejen for den ambitiøse »aktive kulturpolitik«, der blev til virkelighed i 1960'erne og frem. Men bøgerne grundlagde desuden en tradition for, at man med jævne mellemrum forsøger at kortlægge hele kulturområdet med henblik på at gennemtænke kulturpolitikens mål og midler. Denne tradition er blevet videreført med statslige betænkninger, propositioner og stortingsmeldinger, som jeg vil fokusere på i artiklens følgende afsnit. Selvom teksterne er uensartede kilder, hvad angår type og afsender, deler de ambitionen om at levere et visionært helhedsperspektiv på kulturpolitikens vilkår og udviklingsmuligheder. Som kilder er teksterne defineret ved denne stræben, og i denne artikel vil jeg levere en historisk informeret og sammenlignende næranalyse af deres fællesskabsforestillinger og trusselsbilleder. For nylig har Anders Frenander konstateret, at nordisk kulturpolitikforskning er domineret af nationale tilgange. Også derfor vil jeg forsøge at bringe mere tværgående og komparative perspektiver til veje, der kan supplere de oplysende og pointerige nationale fremstillinger af kulturpolitikens historie, som allerede foreligger.¹⁷

Det frie menneske i fællesskab

Idéen om, at staten skulle føre en stadig mere aktiv kulturpolitik, blev genaktiveret i de skandinaviske lande efter Anden Verdenskrig. I de to befriede lande, Danmark og Norge, havde kulturlivet bidraget væsentligt i modstandskampen og til at forstærke fællesskabsfølelsen under Besættelsen, blandt andet i kraft af fællessang, revyer og illegal litteratur. På den baggrund er det forståeligt, at kulturen blev prioriteret

17 Frenander 2022: 115. Se også Mangset mfl. 2008.

højt i landenes efterkrigsprogrammer. I det danske socialdemokratiske program *Fremtidens Danmark* (1945) står der for eksempel, at selve »Formålet med den økonomiske Politik er at skabe Muligheder for en Udvikling og en Uddybning af Folkets kulturelle Liv«. ¹⁸ Den økonomiske politik skulle tjene den kulturelle udvikling, ikke omvendt. Selvom kulturen ikke indtager en lige så fremtrædende plads i de svenske socialdemokraters efterkrigsprogram, *Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram* (1944), nedsatte partiet i 1948 en kulturkomité, der fik til opgave at skitsere en ny ambitiøs kulturpolitik.

I Norge offentliggjorde en række forfattere og kulturpersonligheder, blandt andet forfatterne Johan Borgen og Sigurd Hoel, lige efter Besættelsen et brev stilet til den norske regering under overskriften *Vår Kulturs Fremtid* (1945) med en kraftig appel om at styrke statens indsats over for kulturen. Med hensyn til velfærdsstatstanken er brevet interessant i kraft af dets eksplicite sammenkobling af social trykthed med muligheden for kulturel livsudfoldelse: »Sosial rettferd, økonomisk trygghet, tilstrekkelig fritid og gode boliger gir grunnlaget for alt kulturelt liv«. ¹⁹ Både på titelniveau og i teksten er fællesskabstematikken tydelig: »Å styrke kulturen er å styrke landet. Er åndsverdiene det enkelte menneskes endelige mål, så må også staten – som er summen av de enkelte mennesker – se kulturarbeidet som et midtpunkt i sitt arbeid for nasjonal selvhevdelse«, lyder det afslutningsvis i brevet. ²⁰ Konklusionen slutter fra et individuelt til et nationalt niveau og fastslår, at åndelig stræben også må være samfundets ultimative mål. Selvom retorikken er en anden, er linjen i *Vår Kulturs Fremtid* på dette væsentlige punkt den samme som i *Fremtidens Danmark*. Dermed var tonen slået an for den kulturpolitiske højkonjunktur, som de skandinaviske lande bevægede sig ind i med udviklingen af velfærdsstaten.

18 Borgen 1945: 76.

19 Socialdemokratiet 1945: 21.

20 Borgen 1945: 31.

Udtrykket »Aktiv kulturpolitik« blev anvendt i 1947, da Socialdemokratiet i Danmark nedsatte et udvalg, der skulle »undersøge mulighederne for en aktiv og sammenhængende kulturpolitik«, som opdraget lød.²¹ Et lignende initiativ blev lanceret af Sveriges socialdemokratiske arbetareparti (SAP) på kongressen i 1948, da partiet etablerede en kulturkomité, som i 1952 udgav bogen *Människan och nutiden*. Både det danske udvalg og den svenske komité hentede inspiration i den første Socialistiske Internationale efter krigen, som blev afholdt i Frankfurt i 1951. Programerklæringen fra konferencen rummede et særligt afsnit om »socialt demokrati og kulturel fremgang«, hvori det lød, at: »Kunstens og videnskabens skatte må gøres tilgængelige for alle mennesker«.²² Da årtiet gik på hæld, i 1959, fremlagde Det norske Arbeiderparti hæftet *Et kulturprogram til Debatt*, som fuldt ud tilsluttede sig denne tanke om kulturel demokratisering.

Et fællestrekk for alle tre kulturpolitiske bøger fra den første efterkrigstid er den stærke humanistiske retorik og deres fokus på det enkelte menneskes udsatte situation i den moderne verden. I *Människan och nutiden* er denne retorik antagonistisk formuleret i opposition til totalitære regimer, der ikke respekterer det enkelte menneskes værd:

För ett demokratiskt samhälle är människan ändamålet, aldrig som i en diktatur bare ett medel. Demokratins mening ligger i att trygga individens frihet att utvecklas efter sina särskilda förutsättningar. Denne individens frihet innebär samtidigt möjligheten för demokratin själv att bestå och utvecklas.²³

21 Bomholt 1953: 9.

22 Bomholt 1953: 12.

23 Arbetarrörelsens kulturkommitté 1952: 7.

Individets frihed og udviklingsmulighed stilles her frem som demokratiets vigtigste forudsætning og betingelse for dynamik. Frygten for den autoritære personlighedstype, som var et prominent tema i tidens kulturdebat, ligger bagved som den centrale kulturpolitiske udfordring:

Vi har ett politiskt demokratiskt system som för att kunna fungera måste bygga på att medborgarna är fullgångna personligheter, som kan och vågar ta ansvar för små och stora samhällsfrågor. Det är alltså livsfarligt för demokratin att fostra upp sina ungdomar till autoritära personligheter, som i sitt inre är som räddhågade barn.²⁴

Ord som disse efterlader et indtryk af omfanget af den opgave, kulturpolitikken blev betroet. Den blev betragtet som en hjørnesten i demokratiet, der skulle medvirke til at udvikle og myndiggøre det enkelte menneske. Samtidig var paradokset i denne kulturpolitik tæt forbundet med udviklingen af den skandinaviske velfærdsstatsmodel: Forfatterne til *Människan och nutiden* ser tydeligvis ikke individualisering og fællesskabsfølelse som hinandens modsætninger, men snarere som hinandens forudsætninger.

Människan och nutiden skulle for SAP fungere som et forberedende skridt til udformningen af et omfattende »kulturelt program«. Politikerne Torwald Karlbom, Ragnar Edenman og Ulla Lindström var blandt forfatterne til den anonymiserede tekst, hvis afsæt er et dialektisk blik på samtidens på én gang opløftende og nedslående perspektiver: Mekanisering, rationalisering og effektivisering havde på den ene side skabt forudsætninger for en forkortelse af arbejdstiden. Men på den anden side havde det også medført negative konsekvenser for det enkelte menneskes trivsel og velbefindende. Med medicinsk terminologi udmaler og konkretiserer bogen truslerne: »Vill man söka symtom

24 Arbetarrörelsens kulturkommitté 1952: 29–30.

i vår tid som tenderar mot en allmän olustdiagnos, får man hänvisa till företeelser som den kolorerade veckopressens massfunktion, åskådarefrekvensen på verklighetsflyende filmer och på de publikt regisserade idrottstillställningarna«. ²⁵ Der var fare for, at fremskridtet ville fremstå tomt og værdiløst, hvis den nyvundne fritid ikke blev fyldt ud med et mere lødigt og meningsfuldt indhold. Samtidig var der behov for at gøre noget ved kunstneres prekære sociale situation i lyset af den fremgang og tiltagende tryghed, som blev den øvrige befolkning til del:

Proletariatet har avskaffat sig självt och blivit medborgare i folkhemmet, men konstnärerna svälter fortfarande både på Bastugatan på Söder och i Café de la Rotonde i Paris. Att rasera skiljemuren mellan konstnärerna och de stora folkgrupperna, att aktivt verka för en ökad konstförståelse och forma var offentliga miljö så att den stimulerar till konstintresse och konstförvärv – det är emellertid uppgifter som vi fortfarande har att lösa. ²⁶

Det sagde Ragnar Edenmann syv år senere i sin berømte Eskilstunatale fra 1959, da han var blevet kultusminister og ansvarlig for udformningen af en moderne svensk kulturpolitik.

Ud af det danske udvalgs arbejde kom debatbogen *Mennesket i Centrum. Bidrag til en aktiv kulturpolitik* i 1953, hvori statsminister Hans Hedtoft i forordet på sit partis vegne erklærede:

For os gælder det også om at give menigmand adgang til og interesse for de åndelige skatte, som billedkunst og maleri, som musik, teater, film, radio og skønlitteratur kan repræsentere. Hver eneste samfundsborger skal ikke blot dueliggøres til livets praktiske opgaver, han skal også have mulighed for at tilfredsstille

25 Arbetarrörelsens kulturkommitté 1952: 15.

26 Edenmann 1996: 21.

sin skønhedsglæde, sin kunstneriske længsel, sit behov for alt det, som ligger ud over tidens og rummets grænser. En virkelig demokratisk kulturpolitik må også værne om alt dette for at sikre medmenneskelighed, tolerance og vidsyn i det moderne samfund, der ellers truer med at gøre os isolerede, specialiserede og åndeligt enøjede.²⁷

Halvlange passager i dette forord er skrevet direkte af efter Arthur Engbergs ny-humanistiske pamflet *Demokratisk kulturpolitik*,²⁸ hvilket viser den kulturpolitiske indflydelse på tværs af de skandinaviske landegrænser og hen over verdenskrigen. Mere grundlæggende er Hedtofts forbemærkninger historisk betydningsfulde, da de markerer første gang, en dansk socialdemokratisk partileder tilslutter sig velfærdsstaten som et positivt ideal: »For stænder- og klassestaten var dannelsesmonopolet naturligt, i den folkestyrede sociale velfærdsstat er det en urimelighed«, erklærede han.²⁹ Bemærkelsesværdigt er det, at tilslutningen sker i en udmelding om en udvidelse af kulturpolitikken: Det giver et fingerpeg om prioriteringen af området for hele velfærdsstatsprojektet.

Udvidelsen fulgte den kursændring fra en partikularistisk til en universalistisk kulturpolitik, som partiet havde foretaget i 1930'erne: »Den socialdemokratiske arbejderbevægelse, der begyndte som en sekt, har udviklet sig til nutidens største folkebevægelse«, bekendtgjorde Hedtoft selvsikkert.³⁰ »Målet er ikke »klassen« eller »gruppen«, men folket og den enkelte i folket, og til syvende og sidst: den hele menneskehed«, istemte Julius Bomholt i antologien.³¹ Den humanistiske retorik præger hele udgivelsen, og i Bomholts udsagn kan

27 Bomholt 1953: 8-9.

28 Se for eksempel Engberg 1938: 4.

29 Bomholt 1953: 7.

30 Bomholt 1953: 7.

31 Bomholt 1953: 17.

man følge udvidelsen af den sociale enhed for kulturpolitikken fra det enkelte individ til hele menneskeheden.

Ifølge Hedtofts programerklæring var kulturel udvikling det ultimative mål for Socialdemokratiets bestræbelser, hvilket for så vidt er en gentagelse af formåls erklæringen herom i *Fremtidens Danmark*. Men statsministeren identificerer ved samme lejlighed en række trusler, som nødvendiggør styrkelsen af den kulturpolitiske indsats: »det moderne samfund, der ellers truer med at gøre os isolerede, specialiserede og åndeligt enøjede.« Disse temaer er genkendelige fra den sociologiske debat i samtiden, for eksempel fra den amerikanske sociolog David Riesmans (et. al.) bog *The Lonely Crowd* (1950) og fra den amerikanske sociolog C. Wright Mills' bog *White Collar* (1951), som begge advarede imod de negative følger af professionaliseringen, (sub)urbaniseringen, den sociale fremmedgørelse og – især – den tiltagende konformisme. Ligeledes fornemmer man den tysk-amerikanske socialpsykolog Erich Fromms *Escape from Freedom* (1941) – om det moderne menneskes flugt fra friheden ind i enten konformisme eller totalitarisme – som et teoretisk bagtæppe, når Julius Bomholt i antologien deklarerer, at den »økonomiske frigørelse og den kulturelle frigørelse er intimt forbundet og har i virkeligheden det samme formål: det frie menneske«. ³² Følgelig skulle kulturpolitikken ikke disciplinere og indoktrinere, men derimod danne og forberede medborgerne til et liv i både frihed og fællesskab.

Frigørelse var også formålet i *Et Kulturprogram til Debatt*, som det norske arbejderparti udsendte i 1959 med et forord underskrevet af Einar Gerhardsen, Norges længst siddende statsminister. Udgivelsen signalerer stor selv- og ansvarsbevidsthed, hvad angår bevægelsens centrale stilling i samfundet: »Vi lever i arbejderbevægelsens tidsalder, det er oss historiens dom vil ramme, om åndslivet skulle visne«. ³³ Det var udgangspunktet for det høje ambitionsniveau i programmet, der

32 Bomholt 1953: 16.

33 Det norske Arbejderparti 1959: 89.

taler for æstetisk opdragelse og kulturpolitisk ekspansion, og som erklærer, at det »frie, fullverdige menneske« er selve arbejderbevægelsens mål.³⁴ For at forbedre vækstbetingelserne for fornuftsvæsener, der opfører sig frit, solidarisk og ansvarsbevidst – og uden at være servile og fantasiforladte – var der brug for en kulturpolitisk indsats: »Hele miljøet skal være kulturpolitikens arbejdsfelt«,³⁵ foreskriver programmet, og samtidig slår det fast, at for »å legge til rette rammene for en fullt menneskeverdig tilværelse kreves en aktiv kulturpolitikk«.³⁶

I en velfærdsstat som den norske var betingelserne umiddelbart til stede for, at det enkelte menneske med overskud kunne give sig hen til kulturel livsudfoldelse, men samtidig arbejdede kræfter i samfundet i den stik modsatte retning:

Den sosiale trygghet blir til dels opphevd av en indre utrygghet som er en følge av presset fra det moderne samfunnsliv. Alt dette er først og fremst svakheter ved det menneskelige miljø. Og det bliver framfor alt kulturpolitikens oppgave å overvinne dem.³⁷

Således optræder der også i *Et Kulturprogram til Debatt* antagonismer, der modvirker arbejderbevægelsens og samfundets mål. Det var disse »svakheter ved det menneskelige miljø«, som kulturpolitikken skulle danne modvægt til:

Alt i alt finner vi i det moderne samfunnsmiljø tendenser som undergraver nettopp de egenskaper vi ønsker å finne hos det frie, fullverdige menneske: Den uavhengige handleevnen. Evnen til å velge. Viljen til ansvar. Evnen til å fylle sinnet med innhold, til

34 Det norske Arbeiderparti 1959: 10.

35 Det norske Arbeiderparti 1959: 68.

36 Det norske Arbeiderparti 1959: 69.

37 Det norske Arbeiderparti 1959: 49.

solidaritet, medfølelse, innlevelse, til å oppleve lykke. Det ligger i tiden noe som gjør menneskene rastløse, søvnløse, irritable og ubalanserte. Legene kan fortelle, at de nervøse sykdommene, magesår og muskelsykdommer, som er symptomer på det samme, stadig bliver alminneligere.³⁸

Hvad var den dybereliggende årsag til disse dårligdomme? Diagnosen stilles senere i programmet. Det er særligt »konkurrencesamfundet« – og dets kulturelle sidestykke i form af »kulturindustrien« – der saboterer det menneskelige formål med velfærdsstaten. Det kapitalistiske samfund skaber præstationspres og statusangst, samtidig med at dets kulturprodukter fremmer passivitet og overfladiskhed. »Merkantiliseringsen av viktige deler av kulturlivet er i seg selv en fare for kvaliteten«, slår programmet kategorisk fast.³⁹

Som noget enestående ved det norske kulturprogram – i sammenligning med det danske og det svenske – løber der en bekymring over urbaniseringen igennem det. I storbyen stortrives ensomheden og isolationen: »Det er denne moderne form for ensomhetsfølelse som danner forutsetningen for det 20. århundres »flukt fra friheten« inn i autoritære massebevegelser av tydelig (dennesidig) religiøs karakter«.⁴⁰ Med denne allusion til Erich Fromm formuleres endnu en oppgave, som kulturpolitikken skulle tage vare på, nemlig »å skape en sterk indre kultursammenheng, i hele nationen, og fra generasjon til generasjon«.⁴¹ Det var det sociale fellesskap, som kulturpolitikken skulle fremme på tværs af tid og rum og rundet af en humanisme med omfattende rækkevidde: »Vi vil at denne kulturbevegelse skal være fylt av en fellesskapsfølelse som omfatter hele menneskeheten«.⁴²

38 Det norske Arbeiderparti 1959: 51.

39 Det norske Arbeiderparti 1959: 64.

40 Det norske Arbeiderparti 1959: 41.

41 Det norske Arbeiderparti 1959: 68.

42 Det norske Arbeiderparti 1959: 105.

Det norske kulturprogram tilskriver dermed også den aktive kulturpolitik en nøglefunktion i forhold til ophævelsen af den tilsyneladende modsætning mellem individualitet og socialitet: »det er ingen nødvendig motsetning i sjælelivet mellom trangen til individuell frihet og behovet for samfunnsmessig solidaritet. Tvert imot: Desto friere et menneske er sjælelig, desto større evne har det til naturlig hengivelse i fellesskapet«. ⁴³ Den individuelle frihed udgjorde ikke en flugt fra fællesskabet, men en betingelse for samhørighed.

Tankegangen er karakteristisk for alle tre kulturpolitiske bøger fra den første efterkrigstid – og for den skandinaviske velfærdsstats sociale logik på samme tid.

Ny kulturpolitik

Udvidelsen af statens ansvar for det kulturelle område var, som vi nu har set, et væsentligt element i de tidlige velfærdsstatsvisioner i Skandinavien. Planlægningen, koordineringen og finansieringen af kulturelle anliggender blev i tiltagende grad opfattet som et offentligt ansvar. Til at begynde med foregik det med næsten fuld parlamentarisk tilslutning og uden sværds slag, men fra omkring midten af 1960'erne blev den kulturpolitiske offensiv og konsensus fra forskellige sider udfordret. På den baggrund blev der formuleret programatiske målsætninger om at søsætte en »ny kulturpolitik«, hvilket blev en fælles overskrift for revisionsbestræbelserne. Det skete blandt andet med det danske Kulturministeriums *Betænkning nr. 517* (1969), det svenske Kulturråds *Ny kulturpolitik* (1972) og den norske stortingsmelding *Ny kulturpolitikk* (1973–74). Hver for sig og til sammen forsøgte reformprogrammerne at tilpasse kulturpolitikken de ændrede vilkår og indhøstede erfaringer.

43 Det norske Arbeiderparti 1959: 47.

For vilkårene ændrede sig betydeligt i løbet af 1960'erne. Det var et turbulent årti, hvor transnationale og indbyrdes forbundne begivenheder og processer som optrængen af Vietnam-krigen, ungdomsoprøret, studenteloprøret og tilvæksten af græsrodspolitiske bevægelser ændrede ikke bare kulturen, men også betingelserne for kulturpolitikken i Skandinavien. »Ord och talesätt som föreföll naturliga 1964 framstod som absurda 1967«, har den svenske kritiker Karl Erik Lagerlöf bemærket om den pludselighed, hvormed strømmen ændrede retning i midten af 1960'erne.⁴⁴ Interessegenskelle og modsætninger – mellem generationer, køn, klasser, verdensdele og andre geografiske områder (for eksempel center/periferi) – blev taget op og fik betydning. Græsrodspolitiske bevægelser brugte kunst og kultur til at føre identitetspolitisk kamp med og forholdt sig skeptiske til ambitionerne om at føre universalistisk kulturpolitik i velfærdsstatens navn. Kulturinstitutioner blev bebrejdet, at de ikke bidrog til at nedbryde kulturelle klasseskel, men snarere til at reproducere dem. I alle tre lande blev socialdemokrater dødset for deres fornægtelse eller bagatellisering af klasse modsætningerne og deres opgivelse af den kulturelle klassekamp. Således kom universalistiske og partikularistiske argumenter og ambitioner inden for kulturpolitikken igen på kollisionskurs. Samtidig udgik der betydelig teoretisk inspiration fra det franske kulturministerium og dets forskningsenhed, hvor bl.a. Augustin Girard (med *Développement culturel: Expériences et politiques*, 1972), Pierre Bourdieu (med *L'Amour de l'art*, 1964) og Michel de Certeau (med *La Culture au pluriel*, 1974) bidrog til at styrke den sociologiske analyse af kulturens og kulturpolitikken betydning for forskellige samfundsgrupper.

Modstanden imod velfærdsstatens kulturpolitik manifesterede sig på adskillige måder i Skandinavien. I Danmark blev den dramatisk tilspidset i begyndelsen af 1965, da de første uddelinger fra den

44 Lagerlöf 1975: 9.

nyreformede Statens Kunstfond fandt sted. Det udløste en proteststorm og en ophedet offentlig debat om rimeligheden i statsstøtte til kunsten. Kulturministeren, socialdemokraten Hans Sølvhøj, og parlamentarikerne, der havde vedtaget loven, fik pressen imod sig – den højreorienterede provinspresse især – samt tusindvis af borgere, der ytrede sig i læserbreve eller deltog i underskriftsindsamlinger, som blev organiseret på arbejdspladserne. En folkelig protestbevægelse imod den statslige kulturpolitik rejste sig under den lettere nedladende og latterliggørende betegnelse »rindalisme«, opkaldt efter Peter Rindal, der var trådt frem i offentligheden som initiativtager til sådan en protestadresse på Kolding Hørfabrik, hvor han arbejdede som lagerforvalter. Ordet »kulturkløft« blev et nøgleord i den danske debat som en betegnelse for de sociale og geografiske forskelle, der uventet og pludseligt havde gjort sig gældende.

Med en lignende metafor, barrieren, satte den svenske sociolog Harald Swedner samme år fokus på forskellige publikumsgruppers ulige muligheder for at tage imod de offentlige kulturtilbud. Det gjorde han i en indflydelsesrig artikel, »Barriären mot finkulturen«, der blev bragt i 1965 i det socialdemokratiske tidsskrift *Tiden*. Et par år forinden havde Swedner været på forskningsophold i USA for at studere racemæssig segregering og konflikter imellem etniske grupper. »Den inblick jag fick i segregationens sociale mekanismer under mina månader i Chicago ledde till att jag ställde mig frågan om de sociala processer, som i USA upplevades så visuellt påtagligt i konfrontationen mellan vita och negrer hade sin motsvarighet i Sverige i förhållandet mellan »borgare« och »arbetare««, fortalte han i essaysamlingen *Om finkultur och minoriteter*, der udkom i 1971.⁴⁵ Med denne optik satte Swedner sig for at studere publikums sociale sammensætning i Malmøs teatre og kunne konkludere, at »teatergående i Sverige är som social sed

45 Swedner 1971: 190.

ett element i den borgerlige finkulturen«. ⁴⁶ Statistikken dementerede forestillingerne om en national enhedskultur, men viste tværtimod tydeligt, at de tre gamle kulturer – almuekulturen, arbejderkulturen og den borgerlige kultur – fortsat bestemte, hvad folk brugte deres fritid på. Så selvom skellene kunne virke mindre synlige end i USA, var Sverige kulturelt set en lige så splittet nation ifølge Swedner.

Dette er blot nogle af de indvendinger og anslag imod velfærdsstatens kulturpolitik, der fra officielt hold gav anledning til at genoverveje dens mål og midler. Formentlig som følge af chokket over protesten imod Statens Kunstfond var Danmark tidligst ude med et kulturpolitisk reformprogram, den såkaldte *Betænkning nr. 517*, der blev udsendt af Kulturministeriet i 1969 og signeret af den daværende radikale kulturminister, K. Helveg Petersen. Teksten er nærmest et responsum til debatten om kulturpolitikken. Således indleder betænkningen med en kritik af kulturdebattens tendens »til at sætte lighedstegn mellem kunst og kultur«, hvilket havde uheldige konsekvenser for den offentlige samtale:

Derved bliver kulturdebatten for snæver og for lukket. Kunst og de dertil knyttede udfoldelsesmuligheder er en væsentlig side af kulturlivet, men der er andre. Målsætningen for en alsidig kulturpolitik må, ud over bestræbelserne for at styrke den kunstneriske udvikling, omfatte mange andre bestræbelser for at fremme de enkelte menneskers udviklingsmuligheder, deres optagethed af og deltagelse i udformningen af vor fælles tilværelse. Gennemførelsen af denne målsætning forudsætter åbenhed, fantasi – og opbrud fra mange vaneforestillinger. ⁴⁷

46 Swedner 1971: 61.

47 Ministeriet for kulturelle anliggender 1969: 7.

Dermed førte *Betænkning nr. 517* an i vendingen væk fra en *top down*-styret og tilskuerorienteret kulturpolitik og i retning af mere lokalt forankrede initiativer med vægt på egendeltagelse, hvilket blev en overordnet strømning i 1970'ernes skandinaviske kulturpolitik. Det var tænkt som en måde at skabe bredere folkelig inddragelse på.

Ved at udvide kulturbegrebet forsøgte *Betænkning nr. 517* at dække de to flanker, som havde vist sig for velfærdsstatens kulturpolitik – dels i mødet med de nye subkulturelle og græsrodspolitiske bevægelser, og dels i mødet med de folkelige protester imod kunststøtte. Umiddelbart udgjorde de to strømninger politisk stridende bestræbelser, men fælles for dem var modviljen over for staten og dens finkulturelle kulturpolitik samt over for den paternalistiske elite, man mente stod bag denne kulturpolitik – »kulturapostlar med förmyndarattityder«, som Harald Swedner havde kaldt dem i Sverige.⁴⁸ Meget konkret blev åbningen over for ungdommen manifesteret i et af *Betænkningens* bilag, der rummede en forholdsvis vidtløftig redegørelse fra en kulturpolitisk arbejdsgruppe i »Svanemøllekollektivet«, der få år senere skiftede navn til Maos Lyst. Gruppen eksemplificerede de nye fællesskaber, hvis idéer skulle indsluses og afspejles i den statslige kulturpolitik. *Betænkningen* sendte dermed et klart signal om systemets parathed til at integrere systemkritikken. Omvendt kom repræsentanter for den såkaldte »rindalisme« ikke selv til orde i *Betænkningen*; de blev i stedet omtalt i tredje person:

Den folkelige protestbevægelse, der opstod, da kunstfundsloven skulle føres ud i livet, viste på den ene side det positive, at befolkningsgrupper, der ikke i tidligere tider havde haft overskud til at interessere sig for, hvordan statsmidler blev anvendt til støtte af kunst og kultur, nu betragtede dette som et anliggende, der vedkom dem. På den anden side afslørede protestaktionerne

48 Swedner 1971: 68.

det negative fænomen, man har kaldt kulturkløften, men som måske snarere var – og er – en brist på kommunikation. De afslørede, at der var gjort alt for lidt på kulturformidlingens felt, at der var et enormt behov for information og for en langt nærmere kontakt mellem kunstnerne og deres publikum.⁴⁹

Selvom den »folkelige protestbevægelse« udtrykkelig havde ønsket kulturpolitiske besparelser, særligt på kunststøtteområdet, bliver dens utilfredshed her brugt som anledning til at formulere behov for yderligere tiltag. Betænkningen får det endda til at lyde positivt, at »befolkningsgrupper«, der ikke tidligere havde interesseret sig for kulturpolitik, var blevet motiveret til at have en mening om kunst og kultur, uden at bemærke, at det var, fordi de var utilfredse med at skulle bidrage til finansieringen. Mere medgivende er *Betænkningen* dog senere hen i forhold til den erkendelse, som Ministeriet havde gjort sig i forbindelse med debatten om kunstfonden og den meget omtalte »kulturkløft«:

En kendsgerning er det dog, at befolkningens kulturelle behov er yderst differentierede og stærkt varierende fra befolkningsgruppe til befolkningsgruppe og fra individ til individ, og at det – i hvert fald med den viden eller mangel på viden, som vi har i dag – ikke er muligt at henhøre bestemte kulturelle eller kunstneriske interesser udelukkende til bestemte grupper eller lag i befolkningen, som i kraft af opdragelse, uddannelse eller social placering kunne formodes at være særligt engagerede.⁵⁰

I udsagn som disse bevæger *Betænkningen* sig væk fra den *onesize-tankegang*, som havde dannet udgangspunkt for kulturpolitikken i velfærdsstatens etableringsfase. Der var ikke nogen universel vel-

49 Ministeriet for kulturelle anliggender 1969: 70.

50 Ministeriet for kulturelle anliggender 1969: 127.

færdsstatsborger eller noget gennemsnitsmenneske, som man kunne tilrettelægge kulturpolitikken for. Man måtte gå pluralistisk til værks, og for så vidt vender *Betænkning nr. 517* tilbage til et partikularistisk udgangspunkt for kulturpolitikken.

En lignende vægtning af folkelige kulturaktiviteter, mangfoldighed og decentralisering finder man i stortingsmeldingen *Ny kulturpolitikk*, som det norske kirke- og undervisningsministerium udsendte i 1973–74. Den forfølger ligeledes målsætningen om kulturelt demokrati og endda med umisforståeligt eftertryk: »Gjennomføringa av eit verkeleg kulturelt demokrati er eit hovudmål i norsk kulturpolitikk«, hvilket vil sige »at ein så stor del av folket som mogleg er med og formar kulturen og prioriterer det kulturarbeidet som får offentleg stønad. I praksis vil dette gjerne føre til eit utvida kulturomgrep«. ⁵¹ Om midlerne til at nå dette mål meldes der klart ud: »Det viktigaste politiske verkemiddel for å fremme kulturelt demokrati er i dag kulturell desentralisering og distriktsutbygging«. ⁵² Udbredelsen af de kulturelle tilbud skulle være så vidtforgrenet og fintmasket som muligt, og kulturpolitikken skulle integreres tæt i regeringens samlede politik. Den aktive kulturpolitik skulle nu også være en *aktiverende* kulturpolitik.

Til forskel fra den danske betænkning lyder der ingen defensive toner i stortingsmeldingen: »Regjeringa tek særleg sikte på å føre ein meir aktiv kulturpolitikk enn staten hittil har gjort«. ⁵³ Der var nemlig store udfordringer at kæmpe imod. Kulturpolitikken skulle modvirke kommercialiseringen i samfundet, som var et resultat af den moderne produktion og varedistribution: »Ein kald konkurranse- og prestasjonsideologi har samtidig komme til å prege store delar av samfunnet, både i næringslivet, utdanningssystemet og mange samfunnsforhold elles«. ⁵⁴ Som et

51 St.meld. nr. 52 (1973–1974): 22.

52 St.meld. nr. 52 (1973–1974): 22.

53 St.meld. nr. 52 (1973–1974): 13.

54 St.meld. nr. 52 (1973–1974): 17.

instrument til at skabe forandring skulle kulturpolitikken i det hele taget udfordre de materielle værdimåls forrang og fremme blødere værdier:

Det er i dag allment akseptert at brutto nasjonalprodukt åleine ikkje er nokon god målestokk for velferd, og enda mindre for livskvalitet. Kvantitet og kostnader kan målast og talfestast. Kvalitative verdiar er det mykje vanskelegare å finne høvelege måleeeingar for. Forskinga er rett nok i gang med å utvikle såkalla sosiale og kulturelle indikatorar, som kan gjere det lettare å formulere politiske mål og kontrollere om vi nærmar oss desse måla. Men bortsett frå noko meir avansert statistikk ser det førebels ut til å vere eit godt stykke fram før slike velferdsindikatorar for alvor kan takast i bruk i praktisk samfunnspolitikk.⁵⁵

Stortingsmeldingen plæderer således for en opfattelse af velfærd som et psykisk indhold snarere end som et økonomisk parameter – som velbefindende frem for velstand. Sådan en omstilling kunne man arbejde målrettet for ved hjælp af en kulturpolitisk indsats.

Kulturpolitikkenes muligheder for at påvirke den almene forståelse af velfærd blev tillige tematiseret i den svenske rapport *Ny Kulturpolitik*, som udkom i 1972. Rapporten, som blandt andet forfatteren Per Olov Enquist var ophav til, dannede baggrund for den såkaldte *Kulturpropositionen*, der blev vedtaget af rigsdagen i 1974. På knap 600 sider leverede *Ny Kulturpolitik* et overblik over det svenske kulturliv sammen med forslag til langsigtede udviklingsmuligheder. Allerede i forordet identificerer forfatterne en række overordnede udfordringer i kulturpolitikken og for samfundet generelt:

Medvetandet om bristerna i den fysiska miljön har på kort tid ökat och skyddet mot förstöring av jord, luft och vatten är

55 St.meld. nr. 52 (1973–1974): 18.

i dag en av de stora samhällsfrågorna. Frågan om arbets- och boendemiljön har väckt intensiv debatt och nödvändiga förbättringar släpar på många håll efter. Fritiden ökar men kan inte av alla utnyttjas till rekreation och förnyelse. I den totala samhällsmiljön har kulturen hitintills tillmätts en marginell roll. Kulturinstitutionerna är inte sällan främmande för stora grupper. Inom flera kultursektorer är de koncentrerade till ett fåtal orter i landet. Kulturellt skapande anses ofta förbehållet de yrkesarbetande kulturarbetarna. Breda grupper får inte stimulans och möjligheter till egen aktivitet. Den kommersiellt drivna delen av kulturområdet styrs av lönsamhetsbetänkande.⁵⁶

Et tematisk midtpunkt for propositionen er miljøspørsmålet, som netop i disse år blev etableret som et selvstændigt politikområde. Man kan følge, hvordan miljøbegrebet udvikler sig fra »det menneskelige miljø«, som *Et Kulturprogram til Debatt* keredede sig om i 1959, til »den fysiske miljø«, som *Ny Kulturpolitik* nu i 1974 tog op. For begge slags miljøer var der brug for at skabe positive forandringer, og det kunne kulturpolitikken bistå med:

Ett övergripande mål för kulturpolitiken bör vara att den skall medverka till att skapa en bättre samhällsmiljö. De konstnärliga uttrycksformerna kan tillsammans med massmedierna belysa samhällets sätt att fungera och därmed behovet av förändringar. Skapande verksamhet i enkla kollektiva former kan ge nya kontakt- och uttrycksmöjligheter i samspelet mellan människor. Kulturpolitiken bör bidra till att forma ett nytt och vidare välfärdsbegrepp.⁵⁷

56 Statens kulturråd 1974: 3.

57 Statens kulturråd 1974: 3.

Ligesom i den norske stortingsmelding fremstår kulturens transformative potentiale som et væsentligt argument for at opruste kulturpolitikken. I *Kulturpropositionen* blev denne vision udpindet i delmål med hver deres overskrift: decentralisering, samordnings- og differentiering, fællesskab og aktivitet og ansvarlighed. Således forsøgte man tydeligvis at tage ved lære af de erfaringer, man havde gjort med at udvikle kulturpolitikken som et selvstændigt politikområde. Mere systematisk end de danske og norske pendants udtrykker delmålene den overordnede tendens til pluralisme, partikularisme og aktivering, som går igen i 1970'ernes revision af kulturpolitikken. Således lyder tre af dem:

Verksamheten och beslutsfunktionerna inom kulturområdet skall i ökad utsträckning decentraliseras (decentraliseringsmålet).

De kulturpolitiska åtgärderna skall samordnas med samhällets insatser inom andra områden och differentieras med hänsyn till olika gruppers förutsättningar och behov (samordnings- och differentieringsmålet).

De kulturpolitiska åtgärderna skall utformas så att de kan förbättra kommunikationen mellan olika grupper i samhället och ge fler människor möjlighet till kulturell verksamhet (gemenskaps- och aktivitetsmålet).⁵⁸

Det sidste delmål udtrykker tydeligvis et håb om, at kulturpolitikken fortsat kan bidrage til at skabe kontakt og forståelse mellem forskellige grupper i samfundet og dermed forstærke det nationale fællesskab. Samtidig skulle den modvirke de konformitetsfremmende aspekter af den kommercielle kultur: »Samhället har ett övergripande ansvar för att främja mångsidighet och spridning av kulturutbudet och för att minska eller hindra den negativa verkan som marknadsekonomin kan medföra (ansvarighetsmålet).«⁵⁹

58 Statens kulturråd 1974: 28.

59 Statens kulturråd 1974: 28.

Modstanden mod markedsøkonomi og kommerzialisme i kulturen er altså endnu en hovedlinje i 1970'ernes skandinaviske kulturpolitik, og som vi har set, er der intet nyt ved den. Lige fra mellemkrigstiden til den første efterkrigstid har disse størrelser været udpeget som en begrundelse for at prioritere en aktiv kulturpolitik.

Hvor kulturpolitikken i velfærdsstatens etableringsfase blev opfattet som et instrument til demokratisk dannelse, blev den i 1970'erne betragtet som et værktøj til at skabe samfunds- og værdiforandringer med. »Departementet understrekar at kulturpolitikk er samfunnsomforming«, som der stod i den norske stortingsmelding fra 1974.⁶⁰ Det var ikke længere individets beredskab til at håndtere friheden og til at fungere i et moderne demokrati, der var i fokus. Snarere drejede det sig om kulturpolitikens potentiale for at skabe samfundsforandringer og forbedre de fælles rammer, det vil sige de fysiske omgivelser og den menneskelige trivsel.

Kulturpolitikken skulle ikke længere kun »reparere« på samfundet og modvirke dets dysfunktioner, men også medvirke til at forny og forandre det.

De seneste 25 år

I dette afsluttende nedslag vil jeg undersøge de seneste kulturpolitiske programudmeldinger i de skandinaviske lande, henholdsvis den danske *Redegørelse nr. R 14 (2023)*, den svenske *Kulturpropositionen 2009* og den norske *Kulturens kraft (2018)*. Man kan let konstatere, at rytmen i de kulturpolitiske programudmeldinger ikke længere er den samme i de skandinaviske lande. Den svenske og norske stat har videreført traditionen for med jævne mellemrum at fremlægge kulturministerielle propositioner og stortingsmeldinger, mens Danmark har givet afkald

60 Statens kulturråd 1974: 5.

på denne praksis. I Sverige har man siden 1970'erne udsendt propositioner i 1996 og 2009, og i Norge er der blevet offentliggjort kulturpolitiske stortingsmeldinger i 1981–82, 1983–84, 1991–92, 2002–03 samt 2018, alle forberedt af grundige udredningsarbejder. I Danmark derimod har der ikke været udsendt noget større statsligt kulturpolitisk program siden *Betænkning nr. 517* fra 1969.⁶¹

I 1997 præsenterede den daværende radikale kulturminister Ebbe Lundgaard ganske vist en væsentligt mindre skriftlig redegørelse om dansk kulturpolitik for Folketinget, *Redegørelse af 4/11 1997 om kulturpolitik*. Og den konservative kulturminister Brian Mikkelsen lancerede i 2004 regeringens kulturpolitik i en skriftlig redegørelse, *Kulturpolitikens sigtelinjer*, som blev forelagt ved en forespørgselsdebat i Folketinget og efterfulgt af et *Kulturpolitisk arbejdsprogram* i 2008. Men ingen af Mikkelsens dokumenter har nogen officiel status ifølge Folketingets forretningsorden. Muligvis på grund af det høje udskiftningstempo for danske kulturministre og på grund af den veludviklede silotænkning i dansk kulturpolitik har forudsætningerne for større kulturpolitiske programudmeldinger tilsyneladende ikke været til stede.

Den danske *Redegørelse af 4/11 1997 om kulturpolitik* udkom på et tidspunkt, hvor betingelserne for formuleringen af en større kulturpolitisk udmelding var gunstige. Ebbe Lundgaards forgænger som kulturminister, socialdemokraten Jytte Hilden, havde iværksat en stor udredning af »den danske kulturmodel«, forskningsprojektet *Kulturens politik* (1994–1996), som blev ledet af kultursociologen Peter Duelund. Resultatet bestod af hele 18 bøger, der kunne have dannet grundlag for en ny, stor og sammenhængende kulturpolitisk udmelding. Sådan blev det ikke: *Redegørelse af 4/11 1997* er på otte sider, og dens

61 Jeg vil gerne takke tidligere direktør i Kulturstyrelsen Poul Bache for nyttig rådgivning i forbindelse med dette nedslag i den seneste tids programudmeldinger i dansk kulturpolitik.

nybrud består hovedsagelig i en intensiveret national retorik i form af en ny vægt på »dansk identitet« som et omdrejningspunkt for kulturpolitikken. 1997-redegørelsen begynder med første person flertal, »vi«, og holder fast i denne udsigelsesposition, som udgøres af det nationale fællesskab. Dansk kulturpolitikks rolle defineredes som:

... at bidrage til at fastholde og styrke dansk identitet gennem støtte til frembringelse af kunst og kultur og gennem støtte til bevaring og formidling af den danske kulturarv. I Danmark kan det ikke tages for givet, at markedsvilkårene giver kunst- og kulturlivet det fornødne rum. I et lille sprogområde som det danske har især de sproglige udtryk svært ved at klare sig. Her må samfundet supplere.⁶²

På rent og skær kommercielle vilkår ville dansk identitet udtrykt i kunst og kultur ikke overleve. Sådan lyder argumentet, der fortsat udpeger kapitalismen som en trussel, dog ikke længere imod det enkelte menneske og dets socialpsykologiske livsvilkår, men nu imod den nationale kulturs levedygtighed. I den afsluttende opsummering og historiske perspektivering fungerer argumentet som begrundelse for kulturpolitikens skærpede betydning: »Vi står nu i en ny situation, hvor kulturpolitikken bliver mere fundamental for samfundsudviklingen. Udviklingen af befolkningens kulturelle kompetence samt kreative og skabende miljøer bliver afgørende for opretholdelsen og udviklingen af dansk identitet.«⁶³ Det var »dansk identitet«, der var truet, og den skulle kulturpolitikken medvirke til at frelse. Konkret blev denne kulturpolitik udmøntet i blandt andet en stribe kanoninitiativer, først af undervisningsminister Bertel Haarder i 1992 og senere blandt andet af kultur-

62 Lundgaard 1997: *Redegørelse af 4/11 1997 om kulturpolitik*, citeret fra: https://www.folketingstidende.dk/samling/19971/redegoerelse/R3/19971_R3.pdf: 1035.

63 Lundgaard 1997: 1042.

minister Brian Mikkelsen i nullerne, hvor Danmark fik nationale kanoner for arkitektur, billedkunst, design- og kunsthåndværk, film, litteratur og musik. Tendensen kulminerede – foreløbigt – i 2016 med den såkaldte »Danmarkskanon« med ti værdier, der afspejler »vores fælles kulturelle dna«, som Bertel Haarder, der i mellemtiden var blevet kulturminister, formulerede det i en pressemeddelelse.⁶⁴ Siden 1990'erne har det højest prioriterede sociale fællesskab for dansk kulturpolitik således været den nationale enhedskultur.

Det gælder også for den netop udsendte *Redegørelse nr. R 14*, der blev præsenteret af Kulturministeriet som den første kulturpolitiske redegørelse i 25 år.⁶⁵ Den blev udsendt i maj 2023 uden varsel eller noget offentligt forberedende arbejde, og den samler en betragtelig mængde statistisk materiale om den danske befolknings »kulturforbrug«. Til gengæld er teksten sparsom med betragtninger om kulturpolitikens formål og især med overvejelser i retning af, hvilke midler og tiltag der er nødvendige for at opnå dem. Det eneste konkrete forslag, som redegørelsen lancerer, er indførelsen af et gratis »kulturpas« til unge, der ikke er i uddannelse eller job – for at afhjælpe det lave »kulturforbrug« hos denne gruppe.⁶⁶ Redegørelsen er indrammet af en påkaldelse af kulturens formåen i forhold til at skabe identitet og fællesskab:

Kultur skaber fællesskaber, identitet og fælles referencer. Det er i kraft af vores fælles kulturarv og de erkendelser og indsigter vi får i mødet med kunst og kultur, at vi kan finde svar på, hvem vi er – både som individer og som folk. Og det er i kraft af vores møde med hinanden på tværs af alder, postnummer, geografi

64 Citeret fra Allentoft 2016.

65 Engel-Schmidt 2023: 4; citeret fra: https://kum.dk/fileadmin/_kum/1_Nyheder_og_presse/2023/Kulturpolitisk-redegoerelse_TG.pdf.

66 Engel-Schmidt 2023: 11.

og uddannelsesmæssig baggrund, at vi opnår fællesskab og forståelse. På den måde er kunst og kultur essentiel for vores forudsætninger for at deltage i demokratiet, og afgørende for at vi bliver forbundet som venner, familier og nation. Og derfor er det regeringens ambition at kulturen skal fylde mere for flere.⁶⁷

Fraværende i *Redegørelse nr. R 14* er imidlertid overvejelser om, hvem dette »vi« reelt og ideelt set omfatter, og hvilke sociale fællesskaber kulturpolitikken bør gavne. Et underforstået nationalt fællesskab udgør kulturpolitikens udgangspunkt og endemål. Tilbage står en rent kvantitativ ambition om, at »kulturen skal fylde mere for flere«, uden mange fingerpeg om, hvordan regeringen vil forfølge dette mål. *Redegørelse nr. R 14* konkretiserer ikke kulturpolitikens aktuelle udviklingsmuligheder og handlerum. For så vidt tager den sig mere ud som et statistisk kompendium med dokumentarisk værdi end som et visionært kulturpolitisk program.

I Sverige og Norge er det anderledes. Der har både kabinettet og parlamentet udsendt kulturpolitiske programerklæringer med nye ambitiøse mål på kulturens vegne og med bud på nye fællesskabsforståelser. Selvom den svenske *Kulturpropositionen 2009*, som blev udsendt under den liberalkonservative statsminister Fredrik Reinfeldts regeringsperiode, udkom i kølvandet på den globale finanskrisen, måtte lavkonjunktoren ikke blokere for kulturpolitisk foretagsomhed eller reducere agtelsen for kunstens bidrag: »Konsten och de humanistiska vetenskaperna ger oss viktiga kunskaper och möjlighet att reflektera över våra liv och över samhället och dess utveckling«.⁶⁸ På den baggrund foreslår propositionen at fortsætte den aktive kulturpolitik med det obligatoriske forbehold over for overdreven politisk indgriben. Der tages imidlertid ingen forbehold over for den kommercielle kultur.

67 Engel-Schmidt 2023: 42.

68 Olofsson 2009: 30.

Propositionens forfattere anså det knapt nok for at være »relevant att peka ut den kulturella verksamhet som bedrivs på kommersiell grund som huvudsakligen skadlig eller negativ och något som därför behöver motverkas. Det finns ingen given motsättning mellan kommersiell bärkraft och konstnärlig kvalitet eller frihet.«⁶⁹ Der var ikke længere behov for modvægt til denne udfordring. I det lys virker det forståeligt, at alle de fire delmål fra kulturpropositionen i 1974, som blev opregnet foroven, er droppet i *Kulturpropositionen* fra 2009.

Til gengæld står hensynet til diversitet og differentiering af kulturtilbuddene endnu stærkere i 2009, end det gjorde 35 år tidligere. Ligestilling, kulturel pluralisme og tolerance hører til blandt propositionens honnørord. Der var opstået nye barrierer i kulturen både for udøvere og modtagere:

Vi menar att kulturen måste vara relevant och angelägen för hela befolkningen. Kulturpolitiken ska bidra till en ökad mångfald och ett mångfacetterat kulturutbud och därmed till större valfrihet för var och en. Att många olika erfarenheter, tankar och historier tillvaratas och speglas är en förutsättning för en levande demokrati. [...] kulturpolitikens uppgift [bör] vara att motverka att människor, utifrån sin bakgrund, bostadsort eller trosuppfattning, känner sig exkluderade eller inte inbjudna att ta del av eller bidra till kulturlivet på samma villkor som andra.⁷⁰

Mangfoldighed var både et mål i sig selv og en forudsætning for folkestyrets vitalitet og levedygtighed. Den forstærkede inklusionsdagsorden tager eksplicit sigte på landets indvandrere såvel som de historiske minoriteter i Sverige. I den forstand viderefører 2009-propositionen det ideal om deltagelse, der havde vokset sig stort i 1970'erne. Troen på kulturens fællesskabsdannende kraft var stærk.

69 Olofsson 2009: 28.

70 Olofsson 2009: 22-23.

Det er den i høj grad også i den seneste norske stortingsmelding, der netop hedder *Kulturens kraft*. Den blev offentliggjort i 2018 og var forberedt af et stort kulturudredningsarbejde i 2014. *Kulturens kraft* markerer en foreløbig kulmination i troen på kunstens og kulturens fællesskabsdannende magt – »den samfunnsbyggjande krafta som kunst og kultur kan ha«, som meldingen formulerer det.⁷¹ Baggrunden for dette credo er en dyster samtidsdiagnose, der peger på et tiltagende pres på det liberale demokrati, ytringsfriheden, den kunstneriske frihed og kulturinstitutionerne som følge af den teknologiske og politiske udvikling. Udgangspunktet minder for så vidt om den katastrofale situation, der i mellemkrigstiden var afsæt for tilblivelsen af tankerne om »aktiv kulturpolitik«.

Dette udtryk, »aktiv kulturpolitik«, optræder fortsat i *Kulturens kraft* som en overskrift for demokratiseringen af kulturen. Et helt kapitel i meldingen reformulerer forestillingen om, at en aktiv kulturpolitik er en vigtig forudsætning for demokratiet, hvilket har været en slags orgelpunkt i skandinavisk kulturpolitisk tænkning siden mellemkrigstiden. I den forbindelse gør meldingen brug af dannelsesbegrebet som et udtryk for aktivt medborgerskab:

Danning handlar om å myndiggjere enkeltmenneske til å gjere sjølvstendige val som byggjer på kunnskap og forståing for samfunnet som eit ytringsfellesskap. Kulturlivet kan gjere sitt til å motverke uønskte utviklingstrekk i samfunnet og vere med på å forsterke ønskjelege utviklingstrekk. Kunst og kultur skal medverke til å setje enkeltmenneske i stand til å vere aktive borgarar i samfunnet, å uttrykkje seg og å gjere val som byggjer på forståing og respekt for dei vala andre gjer. På denne måten er kunst og kultur demokratibygjande.⁷²

71 Meld. St. 8 (2018–2019): 10.

72 Meld. St. 8 (2018–2019): 10.

Umiddelbart kan det lyde som en genanvendelse af de idéer om myndiggørelse og demokratisk dannelse, som underbyggede kulturpolitikken i den første etterkrigstid, men der er også forskelle. Den individuelle æstetiske opplevelse er nemlig ikke lenger i centrum – det er derimod indlemmelsen af den enkelte i et »ytringsfællesskap« med mange stemmer og med perspektiver på verden, der avviker fra ens egne. Det kan kunst og kultur levere og dermed danne modvægt til de sociale mediers »ekkokamre«, hvor man risikerer kun at blive bekræftet i egne fordomme, holdninger og generelle verdensbillede:

Gjennom felles opplevingar styrkjer kunsten fellesskap i ei stadig meir oppdelt offentlegheit. Slike fellesskap er ein føresetnad for å halde oppe og utvikle alle liberale demokrati. Kunsten medverkar til forteljinga om kven vi er, og diskuterer kven vi bør vere. Kunstnarar står for ein viktig del av meiningsbrytinga i samfunnet, derfor er det viktig at kulturlivet er sjølvstendig, og å unngå at offentlege styresmakter grip inn i kunstnariske val.⁷³

Selvom det ikke fremgår direkte, er det oplagt at læse dokumentet som et innlæg i den større – og internasjonale – kulturdebat i samme tidsrum om identitetspolitikk og kunstens funksjon. Er kunst og kultur noe, der deler mennesker, eller noe, som forener dem? Medvirker kunst og kultur til at skape grænser eller til at nedbryde dem? Disse spørsmål, som var var høijaktuelle på utgivelsestidspunktet, besvarer meldingen indirekte og alligevel ufortrødent som følger:

Kunst og kultur har evna til å samle menneske i fellesskap på tvers av meiningar, interesser og bakgrunn. Slik kan kunst og kultur fremje tillit, respekt, tilhøyrslø og samhald mellom menneske og mellom ulike grupper i befolkninga, trass i ulike syn

73 Meld. St. 8 (2018–2019): 11.

og oppfatninger. Å bringe menneske saman på tvers av sosiale, politiske og kulturelle skiljelinjer kan medverke positivt til å skape sosiale fellesskap og nettverk som styrkjer samhold og inkludering. Når kulturen verkar på denne måten, kan han vere siviliserande og motverke fragmentering. Han kan demme opp mot ekstreme tankar, motverke utanforskap og fremje toleranse og forståing for andre menneske⁷⁴

Tilliden til kunst og kultur som modvægt til fragmentering og polarisering fremgår tydeligt af disse formuleringer.

Hvor fællesskabsforståelsen også i den seneste danske »kultur-redegørelse« er forankret i »dansk identitet«, tager både den svenske proposition og den norske stortingsmelding de nye befolkningsgrupper op som en kulturpolitisk inklusionsudfordring. Redegørelserne gør det klart, at der er medborgere, som føler sig udenfor, og gør det til en målsætning at inddrage dem både som udøvende kunstnere og som publikum. Kulturel mangfoldighed og inddragelse vejer tungt. Samtidig ser man, særligt i *Kulturens kraft*, hvordan nye trusler imod demokratiet aktualiserer tidligere argumenter for kulturens medvirken til udviklingen af myndige og ansvarlige mennesker, der ikke falder i den nye totalitarismes fælder eller falder for dens fristelser.

Kulturpolitikens drivkræfter

I det hele taget kan man konkludere, at der i Skandinavien i løbet af det seneste århundrede er blevet opbygget et rigt repertoire af argumenter for at føre en »aktiv kulturpolitik«. Det viser artiklens nedslag i de kulturpolitiske debat- og programtekster ud fra den geografiske og kronologiske matrix. Kilderne er interessante, fordi de giver indblik i de visioner

74 Meld. St. 8 (2018–2019): 16.

for det gode liv og det gode fællesskab – og de tendenser, der udfordrer disse – som har dannet ramme om udviklingen af kulturpolitikken i efterkrigstiden. Således har artiklen fokuseret på fællesskabsforståelserne og de kontekstafhængige udfordringer. Det har vist, at der er klare mønstre i den kulturprogrammatisk tænkning i de skandinaviske lande, men også tankevækkende forskelle.

Især har nødvendigheden af den aktive kulturpolitik været betonet i forhold til beskyttelsen af demokratiet, hvis skrøbelighed var tydeligt in mente i den første efterkrigstid. I alle tre kulturpolitiske bøger fra 1950'erne løber inspirationen fra Arthur Engbergs *Demokratisk kulturpolitik* som en rød tråd. »Enkelt uttryckt kan man säga att politiken behöver ta kulturen till hjälp för att lyckas med den demokratiska projektet«, lyder Anders Frenanders opsummering af Engbergs kongstanke.⁷⁵ Kulturpolitikken skulle udvide borgernes horisont og gøre dem myndige og modstandsdygtige. Demokratiseringen af kulturen blev derfor anset som som en forudsætning for udviklingen af demokratisk kultur, der på én gang var stabil og dynamisk.

Denne politik mødte voldsom og uforudset kritik i 1960'erne. Kulturpolitikken blev nu i sig selv beskyldt for at forstærke social stratificering og for at bidrage til at skabe splittelse og polarisering snarere end sammenhold. Det var baggrunden for udviklingen af en »ny kulturpolitik«, der lagde vægt på at inkludere og aktivere. Borgerne skulle ikke længere kun opfattes som passive modtagere af professionelle aktørers tilbud om finkulturel dannelse, men også som medskabere af og deltagere i de kulturelle aktiviteter. De offentlige kulturtilbud skulle gøres tilgængelige for og formidles til et langt bredere udsnit af befolkningen.

I det nye årtusinde ser man disse bestræbelser videreført i den seneste svenske proposition og den seneste norske stortingsmelding. Begge bekymrer sig om den begrænsede appel af de offentlige goder,

75 Frenander 2005: 96.

som kulturinstitutionerne tilbyder. I *Kulturens kraft* konstateres det klart, at

Noreg er eit fleirkulturelt samfunn. Ifølgje Statistisk sentralbyrå er kvar sjette person som bur i Noreg, anten fødd i Noreg av utanlandske foreldre eller sjølv innvandra til landet. Dette blir ikkje spegla i kulturlivet i dag. At det offentleg finansierte kulturlivet ikkje speglar heile befolkninga, og at ikkje alle grupper opplever tilbudet som relevant, er ei demokratisk utfordring. Det avgrensar ytringsmangfaldet og er til hinder for utvikling og auka relevans på kulturfeltet. Utanforskap er eit demokratisk problem når kulturen medverkar til å forsterke avstanden mellom menneske.⁷⁶

Denne udelukkelse fra fællesskabet fremstilles ikke som en nødvendig følgevirkning af det statsligt støttede kulturliv, men som et potentielt problem for det og i sidste ende som en udfordring for demokratiet. Derfor er det kulturlivets opgave at gøre sig relevant for nye befolkningsgrupper. Til forskel fra denne fordring drejer det sig i den danske *Redegørelse af 4/11 1997* ikke om at inddrage nye befolkningsgrupper, men om at oplyse disse om danske værdier igennem kulturpolitik. For så vidt markerer det danske kulturpolitiske program en tilbagevenden til formidlingsparadigmet før den »ny kulturpolitik« i 1970'erne, ligesom kanoninitiativerne tilkendegiver en mere snævert æstetisk kulturopfattelse end det udvidede kulturbegreb, som blev introduceret i dette årti. *Redegørelse nr. R 14* fra 2023 lægger ikke op til at ville bryde med denne linje.

Som nævnt i indledningen rummer udviklingen af velfærdsstaten flere dimensioner, der kan belyses ved hjælp af distinktionerne mellem henholdsvis inklusion og kompensation, velfærd og »diswelfares« samt positiv og negativ velfærd. Inklusionslogikken, som knytter sig til forestillingen om positiv velfærd, har bevirket, at nye grupper til stadighed

76 Meld. St. 8 (2018–2019): 71.

har ansporet og inspireret den kulturpolitiske udvikling. Det gælder for eksempel arbejdere, børn og unge, subkulturer, indvandrere og indbyggere fra yderområder. Mange af argumenterne for aktiv kulturpolitik knytter an til skiftende fællesskabsforståelser, som har varieret fra klassebaserede over nationale, regionale og subkulturelle til kosmopolitiske forestillinger. For udviklingen har dynamikken mellem disse fællesskabsforståelser været en stadig drivkraft.

En anden drivkraft er udviklingen i de truende tendenser, som kulturpolitikken skal dæmme op for – og som knytter sig til compensation, negativ velfærd eller »diswelfares«. I forbindelse med velfærdsstatens præventive logik og retorik er kulturpolitikken blevet fremstillet som et værn, der skulle beskytte borgerne mod skiftende farer. Trusler om totalitarisme og diktatur, betænkeligheder ved (u)balancen mellem grupper i samfundet og de negative konsekvenser af kapitalisme og kulturindustri indgår som tilbagevendende bekymringspunkter i de kildetekster, som jeg har inddraget i artiklen. Foruroligelse over fragmentering og polarisering har været en tilbagevendende bevæggrund, men det samme har frygt for totalitære og hadfyldte fællesskabsformer. Man kan på den måde sige, at kulturpolitikken har skullet fungere ikke bare som modvægt, men også som en slags termostat, der skal sikre, at fællesskabet hverken bliver for varmt eller for koldt. Der er intet i denne undersøgelse, der tyder på, at den opgave lader sig løse én gang for alle.

Litteratur- og kildeliste

Allentoft, N. (2016). *Danmarkskanon med velfærdssamfund og tillid*. Den Offentlige. <https://www.denoffentlige.dk/nyheder/danmarkskanon-med-velfaerdssamfund-og-tillid>

Arbetarrörelsens kulturkommitté. (1952). *Människan och nutiden: betänkande avgivet av Arbetarrörelsens kulturkommitté till socialdemokratiska partikongressen 1952*. Tiden.

- Bache, P. (2021). *Finkultur og mangfoldighed: 60 års dansk kulturpolitik*. Gad.
- Bakke, M. (1988). *Spillet om kulturen: Dansk kulturpolitik 1945–1985*. Aarhus Universitetsforlag.
- Bakke, M. (2005). *Kultur som kollektivt gode: Velferdspolitik og distriktshensyn i kulturpolitikken fra 1920-årene til i dag*. UniPub.
- Bomholt, J. (1932). *Arbejderkultur*. Forlaget Fremad.
- Bomholt, J. (1938). *Kulturen for Folket. En Materialesamling til Brug i Oplysningsarbejdet*. Arbejdernes Oplysningsforbund.
- Bomholt, J. (red.) (1953). *Mennesket i Centrum: Bidrag til en aktiv kulturpolitik*. Fremad.
- Borgen, J. mfl. (1953). *Vår kulturs fremtid, et brev til den norske regering*.
- Dahl, H.F. & Helseth, T. (2006). *To knurrende løver kulturpolitikens historie 1814–2014*. Universitetsforlaget.
- Det norske Arbeiderparti. (1959). *Et kulturprogram til debatt: Lagt fram av det Norske arbeiderparti*.
- Duelund, P. (1995). *Den danske kulturmodel: En idépolitisk redegørelse*. Klim.
- Duelund, P. (red.) (2003). *The Nordic Cultural Model*. Nordisk Kulturinstitut.
- Edenmann, R. (1996). Konst i offentlig miljö. Kulturpolitiskt nytänkanda 1959. *Arbetshistoria*, 20(3), 18–21.
- Engberg, A. (1938). *Demokratisk Kulturpolitik*. Tiden.
- Engberg, J. (2002). Kulturpolitikken og socialdemokratiet. I *Arbejderhistorie: tidsskrift for historie, kultur og politik*, (4), 5–17.
- Engel-Schmidt, J. (2023). *Redegørelse nr. R 14 (11/5 2023)* [Redegørelse]. https://kum.dk/file-admin/_kum/1_Nyheder_og_presse/2023/Kulturpolitisk-redegoerelse_TG.pdf.
- Esping-Andersen, G. (1985). *Politics Against Markets: The Social Democratic Road to Power*. Princeton University Press.

- Frenander, A. (2005). *Kulturen som kulturpolitikens stora problem: Diskussionen om svensk kulturpolitik under 1900-talet*. Gidlunds.
- Frenander, A. (2022). Nordic research on cultural policy in retrospect: The Nordic Journal of Cultural Policy. *Nordisk kulturpolitisk tidskrift*, 25(1), 113–124. <https://doi.org/10.18261/nkt.25.1.8>
- Frenander, A. (red.) (2011). *Arkitekter på armlängds avstånd? Att studera kulturpolitik*. Valfrid.
- Frisch, H. (1933). *Pest over Europa: Bolschevisme – Fascisme – Nazisme*. Henrik Koppels.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way*. Polity Press.
- Lagerlöf, K.E. (1975). *Strömkantringens år och andra essäer om den nya litteraturen*. Norstedts.
- Luhmann, N. (1981/2011). *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*. Olzog.
- Lundgaard, E. (1997). *Redegørelse af 4/11 1997 om kulturpolitik [Redegjørelse]*. https://www.folketingstidende.dk/samling/1997/1/redegoerelse/R3/19971_R3.pdf
- Mangset, P., Kangas, A., Skot-Hansen, D. & Vestheim, G. (2008). Nordic cultural policy. *International Journal of Cultural Policy*, 14(1), 1–5.
- Meld. St. 8 (2018–2019). *Kulturens kraft – Kulturpolitikk for fremtida*. Kulturdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-8-20182019/id2620206/>
- Ministeriet for kulturelle anliggender. (1969). *En Kulturpolitisk Redegørelse: Betænkning nr. 517 [Redegjørelse]*. Statens trykningskontor. <https://www.betænkninger.dk/wp-content/uploads/2021/02/517.pdf>
- Mitchell, R. (2003). Nordic and European cultural policies. I P. Duelund (red.), *The Nordic Cultural Model* (s. 437–478). Nordic Cultural Institute.
- Nilsson, S. (1999). *Kulturens vägar. Kultur och kulturpolitik i Sverige*. Polyvalent.

- Olofsson, M. (2009). *Regeringens proposition 2009/10:3, Tid för kultur* [Redegjørelse]. <https://www.regeringen.se/contentassets/5afd813ffae94dae91e9db0f8725c3b6/tid-for-kultur-prop.-2009103>
- Petersen, J.H. (2021). *Fra idé til handling: Julius Bomholt*. Gad.
- Socialdemokratiet. (1945). *Fremtidens Danmark: Socialdemokratiets Politik*. Socialdemokratisk Forbund.
- Sokka, S. (2022). *Cultural Policy in the Nordic Welfare States: Aims and Functions of Public Funding for Culture*. Nordic Council of Ministers Secretariat.
- St.meld. nr. 52 (1973-1974). *Ny kulturpolitisk tillegg til St.meld. nr. 8 for 1973-74: Om organisering og finansiering av kulturarbeid*. Kyrkje- og Undervisningsdepartementet.
- Statens kulturråd. (1972). *Ny kulturpolitikk. Sammanfattning* [Redegjørelse].
- Swedner, H. (1971). *Om finkultur och minoriteter*. Almqvist & Wiksell.
- Titmuss, R. (1987). Welfare state and welfare society. I B. Abel-Smith & K. Titmuss (red.), *The Philosophy of Welfare* (s. 141-156). Allen & Unwin.
- Vestheim, G. (1995). *Kulturpolitikk i det moderne Noreg*. Samlaget.
- Vestheim, G. (2014). Arthur Engbergs syn på kunst, kultur og kulturpolitikk – eit ideologisk paradoks eller eit uttrykk for borgarliggjøring av sosialdemokratiet. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 17(1), 27-53. <https://doi.org/10.18261/ISSN2000-8325-2014-01-03>

